

דוד גלזר

ברין הדלקת נרות שבת

"אמר רב הונא: הרגיל בנר הווין ליה בנים תלמידי חכמים".¹ "דכתיב 'כי נר מצוה ותורה אור' על ידי נר מצוה דשבת וחנוכה בא אור תורה".^{1א}

מה המצווה בנר שבת? ומדוע אנחנו, בני הישיבות, שכל כך עמלים לזכות ב"אור התורה" איננו רגילים בנרות שבת? הרי כך לשון השולחן ערוך: "בחורים ההולכים ללמוד חוץ לביתם צריכים להדליק נר שבת בחדרם ולברך עליו".² ננסה לענות על שאלות אלו במהלך המאמר.

מקור הדין

במשניות אין התיחסות ישירה למקור דין הדלקת נרות. המשנה מניחה שהדין ידוע ומיד ניגשת לפירוט: "במה מדליקין ובמה אין מדליקין...".³

בגמ' הדברים נמצאים ברמז, ובראשונים הם מפורשים יותר. בדף כ"ה: אומרת הגמ' - "אמר רב נחמן בר רב זבדא, ואמרי לה אמר רב נחמן בר רבא אמר רב - הדלקת נר בשבת חובה", והראשונים על המקום מפרשים מהיא החובה:

רש"י:⁴ "כבוד שבת הוא".

תוספות:⁴ "הדלקת נר היא חובה של מצות עונג שבת".

רשב"א:⁴ "...הדלקת נר בשבת דאיכא משום מצוות עונג שבת".

1. גמ' שבת כג: 1א. ורש"י שם.

2. ס' רס"ג סע' ו'. ערוך השולחן בהביאו את ההלכה הזאת מוסיף (ס' רס"ג סע' ה') "ותמיהני שלא נהגו כן".

3. שבת כ:

4. ד"ה "חובה".

בהמשך אותו דף מובא: "ותזנח משלום נפשי"⁵... אמר ר' אבהו: זו הדלקת נר בשבת". מזה משמע שר שבת קשור לענין "שלום". הדברים מפורשים בדף כג: , שם דנה הגמרא ביחס בין נר שבת לנר חנוכה, ובין נר שבת ליין לקידוש. מסקנת הגמ' היא: "נר ביתו⁶ עדיף משום שלום ביתו".⁷ ההגהות מימוניות על הרמב"ם⁸ מביא בשם הירושלמי⁹ שמברכים על הדלקת נר שבת : "להדליק נר לכבוד שבת".

אם כן ראינו בראשונים שלשה מקורות לדין הדלקת נרות שבת: (1) כבוד שבת. (2) עונג שבת. (3) שלום. והדברים ילובנו לקמן בעז"ה.

מקור הדין בשיטת הרמב"ם

הרמב"ם מתייחס לחובת נר שבת בשני מקומות בהלכות שבת: (1) בפרק ה'¹⁰ : "הדלקת נר בשבת אינה רשות... ולא מצווה... אלא זה חובה. ואחד אנשים ואחד נשים חייבין להיות בבתיהן נר דלוק בשבת... שזה בכלל עונג שבת". (2) בפרק ל'¹¹ : "וצריך לתקן ביתו מבעוד יום מפני כבוד השבת. ויהיה נר דלוק ושולחן ערוך לאכול, ומטה מוצעת שכל אלו לכבוד שבת הן".

רבינו חיים הלוי מבריסק¹² מסביר שלדעת הרמב"ם יש שני דינים בהדלקת נר שבת:

(1) דין עונג שבת. זה דין שיהיה "בבתיהן נר דלוק בשבת". בשבת עצמה סביבתו של האדם צריכה להיות מוארת.

(2) דין כבוד שבת. זה דין ש"מבעוד יום... יהיה נר דלוק".

5. איכה ג' י"ז.

6. נר שבת.

7. רש"י על אחר קושר כמפורש בין שני המקורות ואומר: "והכי אמרינן לקמן - 'ותזנח משלום נפשי' זו הדלקת נר שבת".

8. הלכות שבת פרק ה' אות א'.

9. בנוסח הירושלמי הנמצא לפנינו דבר זה לא נמצא.

10. הלכה א'.

11. הלכה ה'.

12. בחידושו על הש"ס, הסטנסל.

סביבתו של האדם צריכה להיות מכובדת לקראת כניסת שבת.
אם אדם יסדר שיבוא גוי משתחשך וידליק נרות - מצוות עונג
יקיים כי יהיה לו נר דלוק בביתו בשבת. אך מצוות כבוד לא
קיים כי בכניסת השבת הנר עדיין לא היה דלוק.

מקום ההדלקה לרמב"ם

בענין הגדרת מצוות עונג שבת פוסק הרמב"ם: "אכילת בשר
ושתיית יין בשבת עונג הוא לו"¹³, ומקורו בגמ'¹⁴: "במה
מענגו? רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב
אמר: בתבשיל של תרדיון, ודגים גדולים, וראשי שומין...".

כאשר אנו משווים את הנ"ל לפרטים שהרמב"ם מונה כפרטי
"כבוד שבת"¹⁵ נראה לומר ש"עונג" כולל הנאות גשמיות - אכילה
שתייה ותשמיש המיטה¹⁶. אם כן מה ענין נר לעונג? "שלא יכשל
בעץ ובאבן"¹⁷. אדם שנתקל בקירות וברהיטים חסר הנאה גשמית
מהשבת. מכאן יוצא שצריך להדליק בכל מקום שהאדם נמצא. ובאמת
כך לשון הרמב"ם בדין עונג: "אחד אנשים ואחד נשים חייבין
להיות בבתיהן נר דלוק בשבת..." משמע בכל מקום בבית.
בפרק העוסק בדין כבוד אין התיחסות למקום הדלקה.

מקור הדין בשיטת רש"י

רש"י מתיחס לדין ולמקורו בשלושה מקומות בפירושו לגמרא,
ובספר האורה:

1) דף כג: ד"ה "שלום ביתו" - "והכי אמרינן לקמן 'ותזנח
משלום נפשי' זו הדלקת נר בשבת, שבני ביתו מצטערין לישב
בחשך".

2) דף כ"ה: ד"ה "חובה" - "כבוד שבת הוא, שאין סעודה חשובה

13. הל' שבת פ"ל הל' י'.

14. דף קי"ח:.

15. כסות נקיה, רחיצת פנים ידיים ורגלים, שולחן ערוך, מטה מוצעת וכו'. ע'
תחילת פרק ל'.

16. פרק ל' הל' י"ד.

17. לשון המדרכי מס' שבת סי' רצ"ד.

אלא במקום אור כעין יממא בפרק בתרא דיומא".
 (3) דף כ"ה: ד"ה "הדלקת נר בשבת" - "... ובמקום שאין נר אין שלום שהולך ונכשל והולך באפילה."
 הב"ח מגיה: "ואוכל באפילה". ויבואר אי"ה לקמן.
 (4) ספר האורה¹⁸ - "לא תיקנו שלוש סעודות אלא לכבוד שבת ועונגו".

רש"י אמנם לא מזכיר את העונג כמקור לנר שבת אבל ברור מדבריו, בספר האורה ומהגמ' ביומא שהוא מזכיר בד"ה "חובה", שגם עונג שבת גורם לחיוב להדליק נר. הגמ' ביומא¹⁹ אומרת: "למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא בלילה. והאמר אביי: האי מאן דאית ליה סעודתא לא לאכליה אלא ביממא"²⁰?! (כעין יממא קא אמרינן). דברי אביי הובאו לראשונה דף קודם²¹: "אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל. אמר רב יוסף: מכאן רמז לסומין שאוכלין ואין שבעין. אמר אביי: הלכך מאן דאית ליה סעודתא לא לאכליה אלא ביממא". מכאן אנו למדים שאור "כעין יממא" גורם לשביעה, דהיינו הנאה גשמית מלאה מהסעודה. על פי זה נוכל לומר שהנר איננו עונג שבת בפני עצמו - אלא כחלק מהסעודה: הוא הופך את הסעודה לסעודה חשובה, והרי בסעודה מקיימים מצוות עונג, אם כן בלי נר יש פגם בקיום מצוות עונג שבת.

רש"י בדף כה: קושר את המושג "שלום ביתו" שבדף כג: למושג "שלום" ומשתמש בזה כמקור להדלקת נר שבת²². אם "שלום בית" הוא באמת מקור לדין הדלקת נרות, הרי צריך להדליק נרות בברכה כל לילה ולילה בשבוע, כי "שלום בית" איננו מיוחד לשבת!
 יתכן שגם בגלל הקושיא הזאת הרש"ש²³ ראה צורך לפרש את

18. סימן נ"ה.

19. עה:

20. "מי שיש לו סעודה לא יאכלנה אלא ביום".

21. עד:

22. למעשה זה פשטות הגמרא, אך לפי שיטת הרש"ש נראה בעז"ה שזה לא הכרחי.

23. דף כג: ד"ה "משום שלום ביתו".

פירושו המיוחד לגמ': "ופירש רש"י: 'שבני ביתו מצטערין...'
לכאורה מאי איריא²⁴ בני ביתו? אף הוא בעצמו נמי יצטער!
ואולי יכוון רבא במילת "ביתו" על אשתו וכדלקמן²⁵, ורוצה
לומר: משום דאיתא לקמן: 'על ג' עבירות נשים מתות בשעת
לידתן... ובהדלקת הנר'²⁶, לכן אם לא תדליק אתיא לאנצויי
עמו"²⁷.

הרש"ש אמנם מבסס את חידושו על דברי רש"י אך נראה שאין
הדברים מתאימים לשיטתו (אמנם כפירוש עצמאי לגמ' הדברים יפים
והגיוניים). רש"י בד"ה "שלום ביתו"²⁸ מסביר שהמושג כאן
איננו חוסר מריבה אלא: "...שבני ביתו מצטערין לישיב בחשך".
ובדף כ"ה: בד"ה "הדלקת נר בשבת": "...אין שלום שהולך ונכשל
והולך באפילה". רש"י טרח להסביר ש"שלום" הוא ישיבה והליכה
במקום מואר ולא ההוראה הפשוטה של המילה: חוסר קטטה.

אם כן מדוע הפסוק ("ותזנח משלום") והגמרא ("שלום ביתו")
משתמשים במילה "שלום"? יתכן שהכוונה היא לשלום בין האדם
לסביבתו - שלא יהא "הולך ונכשל" ושלום בין האדם לנפשו
("ותזנח משלום נפשי") - שלא יהא "מצטער לישיב בחשך". וממילא
יתכן שזה חלק מעונג שבת.²⁹

מקום ההדלקה לרש"י

"ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה" - אמר ר' אבהו: זו
הדלקת נר בשבת.³⁰ רש"י ד"ה "הדלקת נר בשבת": "שלא היה לו
ממה להדליק, ובמקום שאין נר אין שלום שהולך ונכשל והולך

24. למה מדובר על

25. קי"ח: "אמר ר' יוסי: מימי לא קריתי לאישתי אישתי.... אלא לאישתי ביתי".

26. לא:

27. לריב עמו.

28. בדף כג:

29. הגדרותיו של רש"י למושגים "כבוד שבת" ו"עונג שבת" אינן ברורות. רש"י
בודאי חולק על הרמב"ם בהגדרת "כבוד שבת" וטוען (בספר האורה) שזה שייך גם
בשבת עצמה.

30. גמ' דף כה:

באפילה".

גירסא זו ברש"י מגומגמת לכאורה: מדוע לא אמר "שהולך באפילה ונכשל"? כנראה בגלל קושיא זו הגיה הב"ח: "שהולך ונכשל ואוכל באפילה". לפי גירסת הב"ח יש, בצורה ברורה, שני רווחים מהנר: 1) שלא יכשל - וממילא צריך להדליק נרות בכל הבית, 2) שיאכל במקום מואר - וממילא צריך להדליק במקום אכילה.

אם נעיין נראה שאין הכרח להסכים להגהת הב"ח. ניתן לקיים את הגירסא כמות שהיא ולהסביר: "שהולך ונכשל" ואפילו אם הוא מכיר את כל הבית על כל רהיטיו וחפציו והוא לא יכשל - "והולך באפילה". עצם האפילה היא גריעותא. והראיה מרש"י בדף כ"ג: "שבני ביתו מצטערין לישב בחשך". בישיבה אין חשש "שמא יכשל" אלא רק הגריעותא שב עצם החשך.

לפי גירסא זו רש"י לא מדבר במיוחד על אור במקום הסעודה, אך מספר האורה והגמרא ביומא ברור שגם הוא מצריך, כדלעיל.

מישור הדרבנן

עד עתה דנו בסיבת תקנת חכמים להדליק נר בשבת. כאשר אנו ניגשים לדון בפרטי ההלכות עלינו לזכור שבתקנות חכמים לא כל פרט נובע ישירות מסיבת התקנה, הכלל "לא פלוג" משפיע הרבה מאוד³¹.

אופי התקנה

התקנה הבסיסית היא על מצב רגיל שמשפחה מכונסת בבית אחד בשבת - האם תדליק נרות וכל בני הבית יצאו ידי חובה (ובודאי כולם מקיימים כבוד שבת ועונגו). בעקבות זאת נראה שהתקנה קיבלה אופי של מעין "נר איש וביתו", לקולא ולחומרא. לחומרא - כאשר מספר משפחות אוכלות ביחד, כל אחת תדליק על מנת שכל אחת תקיים את התקנה. (מצד עצם הדין בודאי היו יוצאים גם אם משפחה אחת בלבד היתה מדליקה.³²)

לקולא - כאשר כמה אנשים מתאכסנים בחדר אחד עם בעל הבית, בעל הבית מדליק וכולם פטורים כי נשותיהם מדליקות עליהם בביתם.³³

יש שני גורמים לפטור: (1) בעל הבית מדליק - ולכן כולם יוצאים ידי עיקר הדין. (2) מדליקים עליהם בביתם - ולכן גם ידי הדרבנן יצאו. אם אחד מבני המשפחה מדליק כולם יוצאים ידי חובת התקנה.

חשמל

יש מחלוקת באחרונים בדבר אור החשמל, אם יוצאים בו ידי חובת הדלקת נר שבת אם לאו. מבחינת עיקר הדין פשוט שאור החשמל גורם לכבוד ועונג, ואפילו יותר מנרות שמן ושעוה.³⁴ אם כן ברור שכל הדיון הוא במישור הדרבנן - מה אופי התקנה? (א) מבחינת מעשה ההדלקה. האם הדלקת חשמל נחשבת מעשה או גרמא? האם אפשר לצאת ידי חובה בהדלקת גרמא?³⁵ (ב) מבחינת הדבר הדולק. האם צריך שמן ופתילה דווקא או שמא כל מקור תאורה ואפילו מתכת לוחטת?³⁶ אין המאמר הזה מתימר לדון ולהכריע בשאלת החשמל אלא רק להצביע על מוקד הדיונים.

הדלקת נרות בישיבה, בצבא וכו'

חיוב ההדלקה נובע, כאמור לעיל, משני תחומים: (1) תחום דברי קבלה - כבוד ועונג, (2) תחום הדרבנן - קיום התקנה. כאשר אין תאורה כלל יש להדליק נרות במקום האכילה (לצורך האכילה) ובשאר החדרים (שלא יכשל בעץ ואבן¹⁷) ולברך על מנת לצאת ידי מצוות כבוד שבת ועונגו.³⁷

32. שו"ע סי' רס"ג ס"ח ובהג"ה.

33. משנה ברורה סי' רס"ג ס"ק ל'.

34. חוץ ממצבים של הפסקות השמל תכופות, עי' שו"ת אהל יצחק סי' ג'.

35. לשיטת ר"ת (דף כה: תר"ה "חובה") הדלקה עושה מצווה, ובכלל נוסח הברכה הוא "להדליק נר של שבת".

36. דבר נוסף שדנים בו הוא חילול השבת הכרוך באספקת החשמל והפקתו כחנות הכח. דיון שאיננו מיוחד לנרות שבת.

כאשר יש תאורה חשמלית³⁸ הדבר תלוי במחלוקת האחרונים. כאמור לעיל, כולי עלמא לא פליגי שהחשמל מועיל לעיקר הדין וכל המחלוקת היא לגבי קיום התקנה. למאן דאמר שיוצאים ידי התקנה בחשמל³⁹, בוודאי, אין צורך להדליק נרות שעה או שמן. למאן דאמר שלא יוצאים⁴⁰ צריך להשתייך לקיום התקנה באחד האופנים הבאים:

1. מדליקים עליו בביתו.⁴¹

2. להיות שותף בנר שמישהו אחר מדליק על ידי קניית חלק בכסף או במתנה (להשתתף בפרוטה)⁴¹. למשל במוסד פנימייתי (וכל דדמי ליה) עם חדר אוכל מרכזי. ה"באור הלכה"⁴² ממשיך את נרות שבת לבדיקת חמץ. כמו שבבדיקת חמץ ברכה בחדר אחד פוטרת את כל הבית כך בנרות שבת. מסתבר שכאשר מקום המגורים של אדם מחולק לכמה מבנים הוא הדין: ברכה אחת פוטרת את הכל (וכך ההלכה בבדיקת חמץ⁴³). אם כן במוסד פנימייתי (או מחנה צבא וכו') עם חדר אוכל מרכזי, כל המכלול מהווה יחידה אחת והנרות בחדר האוכל פוטרות את כל החדרים מקיום התקנה, כי מן הסתם מדליקים בשביל כולם, דהיינו מקנים חלק לכל אחד במתנה. אם שתי האפשרויות הנ"ל לא קיימות יש להדליק נר שעה או שמן ולברך עליו.

37. אפילו אם יש השתייכות לקיום התקנה באחד האופנים המפורטים לקמן - ע' שו"ע סי' רס"ג סע' ו' ומ"ב ס"ק כ"ט. ועיין ב"באור הלכה" שם שמביא דעת החולקים.
38. אין צורך שהנורה תהיה בתוך החדר דוקא. גם אם הנורה נמצאת במסדרון או בחוץ ומאיר לתוך החדר - סגי. מקור חיים השלם פרק ק"י סי' ב'.
39. שו"ת הר צבי חלק א' סי' קמ"ג. ועוד.
40. שו"ת משפטי עוזיאל מהדורה קמא או"ח סי' ז' ועוד.
41. שו"ע סי' רס"ג סע' ז' ובמ"ב ס"ק ל"ג ל"ד. וצ"ע מה היקף דין "מדליקים עליו בביתו": האם זה נאמר רק לגבי אשתו? ואם זה גם לגבי אמו האם זה דווקא כאשר נמצא בדרך כלל בבית בשבת או אפילו אם לא? ואם זה נאמר אפילו לגבי אמו כאשר לא נמצא בבית האם זה דווקא בצבא וכד', שאין הרגשח קביעות שם, או גם בישיבה שהיא כבית?